

**Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Кафедра археології, спеціальних історичних
і правознавчих дисциплін**

Адамовський Володимир Іванович

**«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ**

**Кам'янець-Подільський
2023**

УДК 316+34](078.5)
ББК 60.5+67я73
А28

*Рекомендовано до друку вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол № 6 від 25.05.2023 р.)*

Рецензенти:

- Місінкевич Л. Л.** доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.
- Лінник Н. В.** кандидат юридичних наук, завідувач відділення «Право» відокремленого структурного підрозділу «Кам'янець-Подільський фаховий коледж закладу вищої освіти «Подільський державний університет».
- Найчук А. В.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології та філософії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Адамовський В. І. Соціально-правові студії : конспект лекцій.
А28 Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 72 с.

В конспекті лекцій розкрито основний зміст змістового модуля 2 курсу «Соціально-правові студії» відповідно до робочої програми для студентів усіх напрямків та форм навчання. Вивчення дисципліни допоможе студентам закріпити й удосконалити знання з основних понять теорії держави і права, навчити студентів орієнтуватися в чинному законодавстві України, аналізувати зміст нормативних актів, правильно застосовувати відповідне законодавство України

УДК 316+34](078.5)
ББК 60.5+67я73
А28

© Адамовський В. І.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Лекція 1. Поняття і ознаки держави	6
Лекція 2. Основні поняття теорії права	20
Лекція 3. Правовідносини: поняття, основні ознаки і види	29
Лекція 4. Поняття, ознаки і види правопорушень	36
Тестові завдання для підсумкового контролю	45
Основні поняття	55
Література	70

ВСТУП

Для розвитку цивілізованих суспільних відносин важливим є формування паритету інтересів особистості, суспільства, держави. Пріоритетним інструментарієм побудови партнерських відносин у вирішенні нагальних питань слугує механізм соціально-правової відповідальності. Невід'ємною умовою функціонування сучасного суспільства є активна, цілеспрямована участь в його творенні пересічних громадян, особливо нової генерації, певний рівень розвитку громадянської культури, сформованість соціальної підструктури громадянської спрямованості у свідомості особистості. Розуміння змісту та особливостей становлення соціально-правової свідомості студентської молоді закономірно ставить завдання осмислення ролі закладів вищої освіти як інституту соціальної, правової, політичної соціалізації та запропонувати ефективні науково-педагогічні механізми впливу на цей процес у стінах вищого навчального закладу.

Дисципліна «Соціально-правові студії» належить до переліку обов'язкових дисциплін, що забезпечують отримання загальних компетентностей випускниками Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та викладається для студентів освітнього рівня «бакалавр».

Конспект лекцій «змістового модуля 2» навчальної дисципліни «Соціально-правові студії» знайомить студентів із основами правової науки; надає знання про природу сучасних соціально-правових процесів; особливостей сучасних суспільно-правових реалій. Він допоможе сформувати у студента знання про державу та її сутність, походження права, розкрити елементи системи права і системи законодавства, визначити поняття і види правової поведінки.

Змістовий модуль 2.

Основні поняття теорії держави і права

Тема 1. Поняття і ознаки держави

Виникнення держави і права. Основні теорії походження держави і права. Поняття і ознаки держави. Поняття і види функцій держави. Класифікація держав у залежності від їх форми (форми правління, форми державного устрою, форми державного режиму).

Тема 2. Основні поняття теорії права

Поняття, ознаки і види соціальних норм. Взаємозв'язок соціальних норм. Поняття і ознаки права. Право – особливий вид соціальних норм. Єдність і відмінність права і моралі. Функції права. Джерела (форма) права: поняття і види. Закони і підзаконні акти.

Тема 3. Правовідносини: поняття, основні ознаки і види

Поняття, ознаки і види правовідносин. Структура правовідносин. Суб'єкти права: поняття і види. Юридичні факти: Поняття, значення і класифікація.

Тема 4. Поняття, ознаки і види правопорушень

Поняття, ознаки і види правомірної поведінки. Поняття, ознаки і види правопорушень. Склад правопорушення. Причини правопорушень і шляхи їх усунення. Поняття, підстава, ознаки, цілі та види юридичної відповідальності. Поняття законності і правопорядку, їх гарантії.

ЛЕКЦІЯ 1. ПОНЯТТЯ І ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ

План

1. Поняття держави та її ознаки.
2. Загальна характеристика теорій походження держави.
3. Форми держави.
4. Функції держави.

1. Поняття держави та її ознаки

Держава існувала не завжди, а її утворенню передувало первіснообщинний лад – стародавній тип колективного виробництва. Первіснообщинний лад послідовно пройшов кілька етапів в своєму розвитку, причому лише на своєму заключному етапі у період військової демократії він став переростати в державно-організоване суспільство.

Існує чимало визначень держави.

Держава (загальний підхід) – це суверенна політико-територіальна організація певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, що має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов'язковими, а також здійснювати керівництво та управління загальносуспільними справами.

Держава (класовий підхід) – це політична організація, яка встановлює панування одного класу над іншим, причому меншості над більшістю.

Держава – це об'єднання людей, які підпорядковані правовим законам (І. Кант).

Для того, щоб науково достовірно зробити висновок, чи відбулась трансформація того чи іншого народу в державне утворення, потрібно виділити ознаки держави, що відрізняють її від суспільної влади первіснообщинного ладу. (Див. додаток № 6).

До основних ознак належать:

- суверенітет держави;
- територія країни;
- наявність апарату управління і примусу;
- здатність держави видавати закони;
- стягування податків для утримання державного апарату та можливість надавати кредити і брати позики;

- спроможність виражати і захищати інтереси певної частини населення.

Розглянемо кожну із вказаних ознак детальніше.

1. Суверенітет (від франц. «незалежність») держави означає, що її влада є верховною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають місце в межах кордонів цієї держави, а також рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами.
2. Населення в державі розселене по всій території, яка поділяється на адміністративно-територіальні одиниці. Політична влада держави, її суверенітет поширюються на всіх людей, що живуть на її території. З цією ознакою пов'язаний інститут громадянства чи підданства залежно від форми державного правління.
3. Держава має спеціальний апарат – систему законодавчих, виконавчих і судових органів, а також відповідні матеріальні засоби для виконання своїх завдань. До них належать армія, поліція, міліція, виправні установи, служба безпеки та інші організації. Держава є ядром політичної системи і здійснює політичну владу. Апарат публічної влади складається з апарату управління і примусу.
4. Держава і суспільство не можуть функціонувати і розвиватися без законів. Лише держава має право видавати правові акти, які направлені на регулювання і охорону суспільних відносин. Законодавство при цьому є складовою частиною механізму функціонування всієї держави і суспільства.
5. Держава, на відміну від інших суб'єктів суспільних відносин має право стягувати податки з населення, підприємств і організацій, а також надає кредити і бере позики. Податки і позики використовують на утримання державного апарату, бюджетних організацій, здійснення соціально-економічних програм та інше.
6. У соціально неоднорідному суспільстві влада виражає та захищає інтереси певної частини населення. Державна влада – це влада не всього суспільства (особливо на ранніх стадіях становлення), а лише його частини, вона стоїть над суспільством, відокремлена від нього тим, що виражає інтереси не всього суспільства, а тільки економічно

потужної його меншості. Таку владу, владу над більшістю, називають публічною владою.

Крім основних ознак, держава ще має й інші, такі як наявність фінансової системи, грошей, державних символів тощо.

Для більш глибокого розуміння державно організованого суспільства необхідно розглянути сутність держави.

Сутністю будь-якого явища є головне, визначальне в цьому явищі, це сукупність внутрішніх характерних рис і властивостей, без яких явище втрачає свою особливість, своєрідність. В чому полягає сутність держави? Відповідь на це запитання передбачає виділення головного і визначального в процесі як виникнення, так і подальшого розвитку функціонування держави, а також пізнання закономірностей розвитку державно-організованого суспільства. Існує кілька підходів у дослідженні цього питання:

- 1) класовий;
- 2) загально-соціальний;
- 3) національний;
- 4) релігійний;
- 5) географічний та інші.

Класовий підхід полягає в тому, що держава розглядається як машина для підтримання панування одного класу над іншим, причому меншості над більшістю, а сутність такої держави полягає в диктатурі економічно і політично пануючого класу. Таке поняття держави відбиває ідею держави у власному розумінні слова, що виступає засобом диктатури цього класу. Так, відомі пануючі класи здійснювали диктатуру рабовласників, феодалів, буржуазії. Диктатура класу визначає основну мету, завдання і функції цих держав.

Загально-соціальний підхід передбачає розгляд сутності держави з загально-соціальних початків та цінностей. З цієї точки зору держава виступає як активна дієва сила, що здатна впливати на економічні процеси і, якщо потрібно виводити суспільство з кризових явищ, тим самим підтверджуючи думку, що держава здатна вирішувати загальні проблеми в інтересах всього суспільства. Державний механізм перетворюється із засобу насилля на засіб реалізації загальних справ суспільства, інструмент досягнення злагоди чи пошуку компромісу.

Варто підкреслити, що в сутності держави, залежно від історичних умов, на перший план може виступати як насилля (кла-

совий фактор), що характерно для рабовласницьких, феодалних держав, так і компроміс – загально-соціальний фактор, що все більше проявляється в сучасних загальнонародних державах. Ці фактори поєднуються в сутності держави, характеризують її у всій повноті.

Сучасні демократичні держави з точки зору їх сутності можна характеризувати як засіб соціального компромісу за змістом, і як правові – за формою. Сутність держави як політичної організації особливо яскраво проявляється в співставленні з громадянським суспільством, яке включає всю багатогранність суспільних відносин. Держава і громадянське суспільство виступають як єдність форми і змісту.

2. Загальна характеристика теорій походження держави

Питання виникнення держави досить складне, особливо, коли йдеться не про виникнення держави в сучасних умовах, а за умов родового суспільства. В зв'язку з цим існують

різноманітні теорії виникнення держави:

- 1) теологічна;
- 2) патріархальна;
- 3) договірна;
- 4) психологічна;
- 5) теорія завоювання (насильства);
- 6) органічна;
- 7) космічна;
- 8) технократична;
- 9) соціально-економічна.

Зупинимося на характеристиці кожної із вказаних теорій.

Однією із найдавніших теорій є **теологічна**. Її суть зводиться до того, що держава виникла по божій волі. Автором цієї теорії був Фома Аквінський (1225–1274 рр.). Він твердив: проголошення і походження держави від Бога. Автор обґрунтовує вічність держави, виправдовує найреакційніші держави, підкреслює, що посягання на державу приречене на поразку, оскільки владу вкладено в руки правителя Богом. Так в стародавньому Єгипті, Вавилоні, Індії існувало повір'я, що боги були джерелами влади правителя, їх втіленням. Згідно з міфами єгиптян, а пізніше гре-

ків боги виступають також в якості найперших безпосередніх правителів і законодавців.

Авторами **патріархальної теорії** вважаються Платон (428–348 рр. до н. е.) і Арістотель (384–322 рр. до н. е.). Платон у своїй праці «Держава» доводить, що держава походить від сім'ї, і в державі влада монарха ототожнюється з владою батька над дітьми та дружиною. Він стверджував, що держава це обруч, який об'єднує людей на основі загальної поваги і батьківської любові.

Ідеї патріархальної теорії отримали подальший розвиток в XVII ст. в роботах англійця Р. Фільмера, а в Російській імперії в працях М. Михайловського (1842–1904 рр.).

Договірна теорія походження держави поширювалася в XVII ст. і відображалась в працях Г. Гроція (1583–1645 рр.), Дж. Локка (1632–1704 рр.), Т. Гобса (1588–1679 рр.), Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.), О. Радищева (1749–1802 рр.). Згідно з цією теорією держава виникає в результаті об'єднання людей на основі добровільної згоди (договору) про те, що одні будуть управляти, а інші виконувати їхні розпорядження. На основі цього первинного договору створюється громадянське суспільство і його політична форма – держава, що забезпечує охорону приватної власності і безпеку громадянам.

Психологічна теорія пояснює причини виникнення держави властивостями психіки людини, її біопсихічними інстинктами. Російський вчений Л. Петражицький, що був представником цієї теорії, вказував на те, що начебто людській психіці притаманна потреба покори, наслідування, усвідомлення залежності, підпорядкування «видатним особистостям». Інший австрійський психіатр З. Фрейд (1856–1909 рр.) – засновник психоаналітичного напрямку в соціології – доводив, що держава виникає дія придушення агресивних проявів людської психіки.

Теорія завоювання (насильства). Одними із засновників її були австрійський вчений Л. Гумплович (1838–1909 рр.) і німецький політичний діяч К. Каутський (1854–1938 рр.). Причину походження і основу політичної влади і держави вони вбачали не в економічних відносинах, а в завоюванні, насильстві і поневоленні одних племен іншими. Стверджувалось, що в результаті такого насильства утворюється єдність протилежних елементів держави: владних і підвладних, правлячих і підлеглих, панів і рабів, переможців і переможених.

Таким чином, згідно з цією концепцією, держава – це організація панування одного племені над іншим. Однак, прихильники теорії завоювання не можуть пояснити, чому саме тільки на певному етапі завоювання з'являється приватна власність, класи і держава.

Органічну теорію походження держави обґрунтував англійський філософ Г. Спенсер (1820–1903 рр.) і проводив аналогію між державою та біологічним організмом. На думку Г. Спенсера, держава, подібно до біологічного організму народжується, розмножується, старіє і гине.

Серед інших теорій походження держави заслуговують на увагу **космічна і технократична**. Прибічники космічної теорії пояснюють виникнення держави завезенням на землю політичної організації суспільства з космосу іншими цивілізаціями. Сутність технократичної теорії виникнення держави начебто полягає в необхідності здійснювати управління технічними засобами та знаряддями праці.

Соціально-економічна теорія. Одним із авторів цієї теорії був Ф. Енгельс (1820–1895 рр.). В роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» автор досить переконливо визначив економічні і соціальні причини виникнення держави. До економічних причин відносяться:

- перехід від збирання готових плодів природи до виробничої економіки («Неолітична революція»);
- три великі поділи праці (відокремлення скотарства від землеробства, відокремлення ремесла, поява торгівлі та купців);
- зростання продуктивності праці і поява надлишків;
- поява приватної власності.

Соціальні причини:

- розпад роду і поява сім'ї;
- виникнення протиріч через власність;
- розкол суспільства на великі непримиренні групи людей, класи.

Отже, в теорії держави і права відсутній єдиний погляд на законо-мірності виникнення держави. Існують чисельні неодноманітні доктрини виникнення держави, а також історичні, географічні, демографічні та інші особливості виникнення держави у різних народів.

3. Форми держави

Категорія «Форма держави» безпосередньо пов'язана з поняттям «сутність держави».

Форма держави – це сукупність способів організації, устрою і реалізації державної влади, що виражає сутність держави. (Див. додаток № 7)

Форми держави поділяються на:

1. Форму державного правління;
2. Форму державного устрою;
3. Державно-правовий режим.

Форма державного правління – це спосіб організації державної влади. За формою державного правління всі країни поділяються на дві великі групи: монархії і республіки.

В межах монархічної форми правління прийнято розрізняти монархію абсолютну (необмежену) і обмежену.

При абсолютній монархії вся повнота верховної влади юридично належить монарху – він має право самостійно видавати закони, призначати міністрів і т. д. Основними ознаками абсолютної монархії є:

- довічне, безстрокове перебування при владі;
- зайняття трону по спадковості;
- здійснення представництва держави у зовнішніх відносинах з іншими країнами;
- безвідповідальність глави держави (в Швеції в 1809 р. був прийнятий закон, де вказувалось, що дії короля не можуть бути оскаржені).

Абсолютні монархії і сьогодні існують в Саудівській Аравії, Катарі, Омані та ін. В таких державах не тільки відсутні представницькі органи, але і не допускається утворення та діяльність політичних партій.

У свою чергу певні особливості має і обмежена монархія.

Обмежену монархію поділяють на два види: станово-представницьку (що існувала в епоху феодалізму) і конституційну (виникає в період становлення буржуазного суспільства).

Обмеження влади монарха пов'язане з розвитком товарно-грошових відносин, що підірвали устої замкнутого, натурального господарства. Виникла політична централізація, утворилась станово-представницька монархія – форма, при якій влада монарха обмежена станово-представницьким органом,

(Земський Собор в Росії, Парламент в Англії, Генеральні штати у Франції, Кортеси в Іспанії). Конституційна монархія – це така форма правління, при якій влада монарха обмежена представницьким органом, що закріплено, як правило в конституції, яку приймає парламент. Конституційна монархія має свої різновиди – дуалістичну і парламентарну. В дуалістичній монархії державна влада носить подвійний характер і фактично влада поділена між урядом, який формує монарх і парламентом. На даний момент дуалістична монархія не збереглася.

В парламентарній монархії король царствує, але не управляє. Конституції парламентських монархій таких країн, як Бельгії, Данії, Люксембург, Нідерландів, Канади, Великобританії, Норвегії хоча і наділяють монарха необмеженими повноваженнями, одночасно він зобов'язаний здійснювати їх тільки за вказівками уряду. В таких державах, як Японія і Швеція конституцією взагалі позбавлено монарха повноважень, що визначає статус монарха як символічний.

Варто підкреслити, що в сучасних умовах існують такі нетипові монархії, де глава держави не довічний і не спадковий, а обирається на виборах через певний проміжок часу. В таких державах, як Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати вибори монарха проводять раз на п'ять років. Це зближує монарха з президентом, а форма правління наближується до республіканської.

В більшості держав світу встановлено республіканську форму правління. Республіка (від лат. суспільна справа) – це така форма правління, при якій державна влада здійснюється виборними органами, які обираються населенням на певний термін. Серед цієї форми правління також розрізняють республіку:

1. Парламентську;
2. Президентську;
3. Змішану (парламентсько-президентську та президентсько-парламентську).

У парламентській республіці (Німеччина, Італія, Ірландія) більшість повноважень в організації державно-політичного життя належить парламентові. Саме парламент формує уряд із числа депутатів. У парламентських республіках президент обирається парламентом.

Президентська республіка – це різновид форми правління (США, Мексика, Венесуела), при якій президент формує уряд і,

як правило, його очолює. Обирається президент народом і володіє більш широкими повноваженнями, ніж парламент.

Змішана форма правління (Португалія, Фінляндія, Франція, Україна) передбачає участь у формуванні уряду як парламенту, так і президента.

Згідно з ст. 5 Конституції України в нашій державі запроваджена республіканська форма правління, точніше президентсько-парламентська республіка.

Іншою формою держави є форма державного устрою. Під формою державного (територіального) устрою розуміється сукупність способів устрою державної влади відносно території, внутрішній поділ держави на частини і взаємовідносини між ними. За формою державного устрою всі держави поділяються на:

- прості або унітарні;
- складні (федерації, конфедерації, імперії).

Проста (унітарна) держава – це єдина держава, що не має відокремлених державних утворень, хоча окремі частини її можуть бути наділені автономним статусом.

Для унітарної держави характерна наявність: єдиної системи державних органів; єдиного законодавства; єдиної території; єдиного громадянства; єдиної загальнодержавної символіки.

Найчастіше статус автономії надається окремим частинам унітарної держави, які відрізняються своїм національним складом або географічним положенням. Так, у Фінляндії автономія введена на Аландських островах, населених переважно шведами. У складі Датського королівства автономією наділені дві острівні території (Фарерські острови і о. Гренландія), в Іспанії чотири автономії (країна Басків, Каталонія, Андалусія, Галісія) тощо. Україна, згідно з ст. 2, 133 Конституції, є унітарною державою з однією автономією – Автономною Республікою Крим.

Складна держава – це держава, що формується з відокремлених державних утворень, які користуються певною самостійністю. До такої форми держави належать федерації, конфедерації, імперії.

Федерація (від лат. союз, об'єднання) – це суверенне державне утворення з особливою структурою державного механізму, що криє в собі як загально-федеративні державні органи, систему законодавства, так і аналогічні органи та законодавство

суб'єктів федерації. Федерація утворюється на добровільних засадах, з укладанням відповідних угод. Серед федерацій знаходяться держави Австрія, Австралія, Індія, Німеччина, Росія, США тощо.

Конфедерація – це союз держав, який створюється на основі договору для досягнення певної мети і, як правило, носить тимчасовий характер. У конфедерації немає єдиної (або подвійної) системи органів законодавства. Це тимчасова форма об'єднання, яка з часом розпадається (Австро-Угорщина) або перетворюється на федерацію (США, Швейцарія).

Конфедераціями були також Об'єднана Арабська Республіка (ОАР), включаючи Єгипет та Сирію, а також Сенегамбія, що об'єднувала Сенегал і Гамбію.

Імперія – примусово утворена, через завоювання одного народу іншим, складна держава, частина якої повністю залежить від верховної влади.

Імперії були поширені в період античності та середньовіччя.

Третьою складовою частиною форм держави є державно-правовий режим, що передбачає сукупність засобів і способів реалізації державної влади, які відображають її характер. Розрізняють два види режимів: демократичний і антидемократичний.

Демократичний державно-правовий режим – це сукупність способів здійснення влади на основі чинного права з використанням демократичних форм народного представництва, виконавчо-розпорядчої діяльності, правосуддя, контролю і нагляду, гарантуванням прав і свобод, виконання кожним своїх обов'язків.

Основними ознаками демократичного режиму є:

- проведення виборів державних органів і адміністративного самоврядування;
- плюралізм у всіх сферах життєдіяльності;
- гарантії дотримання прав і свобод;
- рівність всіх перед законом;
- демократизм правосуддя: пріоритет методів переконання над методами примусу тощо.

Демократичний режим поділяють на демократично-ліберальний, демократично-консервативний, демократично-радикальний.

Демократичний режим може бути при різних формах державного правління та устрою.

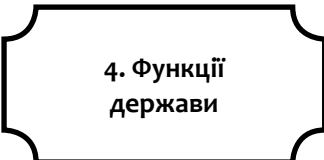
Антидемократичний режим – це сукупність способів здійснення державної влади на основі свавілля, без врахування інтересів більшості населення, порушення прав та свобод і ін.

Антидемократичний режим поділяють на: тоталітарний, авторитарний, військово-поліцейський, фашистський, расистський, терористичний, диктатуру певної партії, режим особистої влади (вождизм).

Антидемократичний політичний режим характеризується:

- відсутністю прав і свобод;
- одержавленням громадських організацій;
- повним контролем держави;
- ігноруванням інтересів національних меншин;
- мілітаризацією громадського життя;
- здійсненням диктатури однією партією;
- репресіями.

Отже, форма держави характеризується відповідною організацією та реалізацією публічної влади, взаємозв'язком держави з особою і громадянським суспільством.

4. Функції держави

В юридичній літературі під **функціями держави** (від лат. – виконання) розуміють основні напрями діяльності держави, в якій знаходять своє відображення сутність, соціальне призначення, мета та завдання певної держави.

Діяльність держави характеризується певними напрямками в економічній, політичній, ідеологічній, гуманітарній та інших сферах суспільного розвитку, що має привести до досягнення поставленої мети.

В зв'язку з великою кількістю функцій їх прийнято класифікувати на види за певними ознаками:

- за соціальним значенням діяльності держави – основні і неосновні функції;
- залежно від територіальної спрямованості – внутрішні і зовнішні;
- за часом здійснення – постійні і тимчасові;
- за сферами суспільного життя – економічні, політичні, гу-

манітарні.

Найзагальніші та найважливіші комплексні напрямки діяльності держави належать до **основних функцій** (оборона країни, охорона правопорядку, економічна, зовнішня, соціальна, культурно-виховна функції та ін.).

До **неосновних функцій** належать напрямки діяльності держави у другорядних сферах суспільного життя (управління державними службовцями, матеріально-технічне забезпечення, забезпечення реалізації бюджетної справи та бухгалтерського обліку, правосуддя тощо).

Внутрішніми функціями – визначаються економічна, культурно-виховна, охорона і захист всіх форм власності, соціального обслуговування населення та ін.

Зовнішні функції – це основні напрямки діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями (організація співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин, захист державного суверенітету, підтримка миру, боротьба за мирне співіснування різних держав).

В **економічній сфері** функціями держави є: господарсько-стимулююча (виробнича); господарсько-організаційна (програмування та організація виробничої діяльності); науково-організаторська; економічно-регулювальна та ін.

Політичні функції – це напрями діяльності держави, її органів на створення умов для формування й функціонування державної влади на засадах демократії. До них належать національно-забезпечувальна (створення і забезпечення умов національної самостійності всіх корінних народів і національних меншин), демократизаторська (створення умов для реалізації народом своєї влади), охоронна (охорона конституційного ладу, правопорядку).

У гуманітарній сфері функціями є: забезпечення прав людини і громадянина, охорона навколишнього природного середовища, забезпечення охорони здоров'я, організація освіти, науки, виховання, розвиток мистецтва й культури.

Отже, розподіл державних функцій на різні види залежить від багатьох факторів і може здійснюватись за різними напрямками діяльності держав.

Література

Основна:

1. Власенко Д. Й. Історія держави і права: курс лекцій. Зразки тестових завдань. Одеса : Астропринт, 2006. 204 с.
2. Загальна теорія держави і права / За ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 400 с.
3. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Херсон : «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
4. Основи правознавства : навчальний посібник / Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушко-велький, А. В. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 407 с.
5. Правознавство : підручник / В. В. Соловійова, О. О. Сердюк, О. А. Кирпичов, А. І. Сирота, О. Є. Картамишева, К. М. Пилипенко, Т. О. Мізіна, Ю. М. Фролов, В. К. Антошкіна, О. М. Олійник. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 505 с.
6. Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
9. Співак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна : монографія. Київ: інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 536 с.
10. Трофанчук Г. І. Історія держави та права: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 568 с.

Додаткова:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Права людини : Міжнародні договори України. Київ, 1992.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. // Права людини : Міжнародні договори України. Київ, 1992.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // ВВР Української РСР. 1990. № 31. Ст. 429.
4. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // ВВР Української РСР. 1991. № 38. Ст. 502.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // ВВР. 2005. № 2. Ст. 44.

7. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Голос України від 01.03.2014. № 39. [Спецвипуск].

8. Закон України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» // ВВР. 1997. № 24. Ст. 170.

9. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» // Урядовий кур'єр від 14.06.2000. № 107.

ЛЕКЦІЯ 2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ ПРАВА

План

1. Поняття права, його ознаки, функції, принципи.
2. Система права.
3. Форми (джерела) права.
4. Закони і підзаконні акти та їх систематизація.

1. Поняття права, його ознаки, функції, принципи

Термін «право» вживається у процесі спілкування людей досить часто, відображаючи при цьому різні аспекти суспільного життя. Так, термін «право» означає можливості, які має соціальний суб'єкт, систему особливих правил соціальної поведінки загального характеру та інше. Багатозначність терміну «право» зумовлюється тим, що воно походить від слова «права», корінь «прав» є основою багатьох слів, зокрема, «правий», «справедливий», «правильний», «правити» та інші.

Право – це свобода та обґрунтованість поведінки людей відповідно до чинних нормативно-правових актів та інших джерел права.

Право в свою чергу поділяється на:

- 1) юридичне об'єктивне право;
- 2) юридичне суб'єктивне право.

Юридичне об'єктивне право – це система правил поведінки (норм), що встановлені і охороняються державою, є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів права і виражають юридичні права, обов'язки та направлені на регулювання суспільних відносин.

Юридичне суб'єктивне право – це певні можливості, межі поведінки, міра свободи, що належать суб'єктові, який сам вирішує користуватися ними чи ні.

До **основних ознак** права в нормативному розумінні як волевиявлення держави відносяться:

- право – це система правових норм;
- правила поведінки мають загальнообов'язковий характер;
- вони визначені і закріплені в нормативно-правових актах та інших джерелах права;
- установлюються, санкціонуються, гарантуються державою та її органами;

- регулюють відносини між людьми та інші.

Залежно від напрямку впливу право виконує ряд **функцій**, що поділяються на загально-соціальні і спеціально-юридичні.

До загально-соціальних відносять функції:

- гуманістичну – право охороняє та захищає права людства, народу, людини;
- організаторсько-управлінську – право суб'єктів на розв'язання нових економічних і соціальних проблем;
- інформаційну (комунікативну) – право інформує про волю законодавця;
- оцінно-орієнтувальну – поведінка людей оцінюється з огляду на закони держави;
- ідеологічно-виховну – право формує у людини певний світогляд, виховує у неї зразки правомірної поведінки;
- гносеологічну (пізнавальну) – право виступає як джерело знань.

До спеціально-юридичних функцій належать:

- регулятивна (статична і динамічна), що спрямована на регулювання суспільних відносин;
- охоронна, що забезпечує виконання встановлених норм права.
- Поруч із ознаками права, його функціями існують і принципи права, на яких ґрунтується вся правова система.

Принципи права – це закріплені у праві вихідні нормативні положення, що характеризують його зміст, основи суспільного життя. У теорії держави і права існує чимало різних класифікацій принципів права. Наприклад, їх поділяють на:

- загальні принципи (рівність перед законом, верховенство закону, принципи презумпції невинності та ін.);
- типологічні (принципи, притаманні різним типам права рабовласницького, феодального і так далі);
- конкретно-історичні (принципи демократизму, законності, гуманізму);
- галузеві та міжгалузеві (принципи гласності, судочинства, повної матеріальної відповідальності);
- принципи інститутів права (принципи єдиного громадянства, захист всіх форм власності).

Отже, право має свою соціальну цінність, що проявляється у забезпеченні регулювання найбільш важливих потреб та інте-

ресів між людьми, як у межах певної країни, так і у взаємовідносинах усього світового співтовариства.

2. Система права

Право будь-якої держави являє собою не просто сукупність правил поведінки, норм, але і певну систему правових норм, які пов'язані між собою внутрішньою єдністю.

Система права – це об'єктивно зумовлена внутрішня організація і культура права певної держави, яка виражає єдність і узгодженість юридичних норм та поділ їх на галузі і інститути відповідно до особливостей суспільних відносин.

Таким чином, складовими елементами системи права виступають галузі, підгалузі, правові інститути і норми права.

Галузь права – це сукупність юридичних норм, які регулюють певну сферу однорідних суспільних відносин. Наприклад, галузь цивільного права регулює майнові відносини, а адміністративного права – відносини, які виникають в процесі державного управління. Кожна галузь права включає в себе правові інститути.

Всі норми права класифікуються на такі галузі:

1. Конституційне право (базова галузь);
2. Адміністративне право;
3. Фінансове право;
4. Земельне право;
5. Цивільне право;
6. Цивільно-процесуальне право;
7. Трудове право;
8. Господарське право;
9. Сімейне право;
10. Екологічне право;
11. Космічне право;
12. Кримінальне право;
13. Кримінально-процесуальне право та інші.

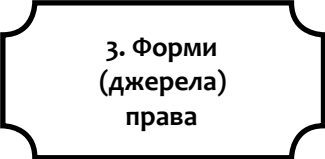
Інститут права – це окрема група правових норм, які регулюють найбільш однорідні відносини в межах певної галузі права. Наприклад, в конституційному праві можна виділити такі інститути: інститут громадянства, інститут виборчої системи. В цивільному праві – інститут права власності, інститут зобов'язань

та ін.

Разом з тим, чимало юристів виділяють в системі права ще підгалузі права.

Підгалузь права – це така сукупність норм, яка входить в окрему галузь або регулює дуже тісно пов'язані відносини. Наприклад, право соціального забезпечення розглядається як підгалузь трудового права, виправно-трудова – як підгалузь кримінального права.

Таким чином, право – це складне явище, оскільки воно відображає багатоманітні економічні, політичні та інші соціальні відносини. Право, законодавство повинно відображати економічні, політичні закономірності розвитку суспільства, тоді закони будуть мати правовий характер і діяти.

3. Форми (джерела) права

Кожна юридична норма для того, щоб вступити в дію, повинна бути зовнішньо виражена. Такими виразниками і носіями юридичних норм виступають певні джерела права.

Форми (джерела) права – це зовнішнє оформлення змісту загальнообов'язкових правил поведінки, які офіційно встановлені (санкціоновані) державою.

Розрізняють **чотири форми (джерела) права:**

- 1) правовий звичай;
- 2) правовий прецедент;
- 3) нормативно-правовий договір;
- 4) нормативно-правовий акт.

Правовий звичай – це історично обумовлене неписане правило поведінки людей, яке увійшло в звичку в силу багаторазового застосування протягом тривалого часу життя суспільства і санкціонується та забезпечується державою.

Правові звичаї були поширені в Україні в період Запорізької Січі у XVI–XVIII ст. і описані Пантелеймоном Кулішем у творі «Чорна Рада», зокрема, вибори кошового отамана, покарання заporожців за різні провини і злочини та ін.

Однак правовий звичай, як форма права, сьогодні в українському законодавстві практично відсутній.

Правовий прецедент – це рішення суду чи адміністрації по конкретній справі, яка розглядається вперше і яка має загально-

обов'язковий характер для вирішення аналогічних прав.

Подібно до правового звичаю у правовій системі України така форма права не застосовується. Вона характерна для країн з англосакською правовою системою (США, Великобританія, Австрія).

Нормативно-правовий договір – це така форма, при якій два і більше суб'єкти суспільних відносин домовились про взаємні права та обов'язки і уклали між собою угоду у письмовій формі.

Нормативно-правовий договір може мати як міжнародний, так і національний характер. Наприклад, міжнародний договір України з іншою державою, колективний договір у трудовому праві між фірмами чи підприємствами та ін.

Нормативно-правовий акт – це юридичний документ, який приймається органами державної влади, має загальнообов'язковий характер і охороняється від порушень. Це основна і єдина форма (джерело) права в багатьох державах, в тому числі і в Україні. Всі нормативно-правові акти поділяються на закони і підзаконні акти. (Див. додаток №10).

4. Закони і підзаконні акти та їх систематизація

Всі нормативно-правові акти за юридичною силою можна поділити на закони і підзаконні нормативно-правові акти.

Закон – це нормативно-правовий акт органу законодавчої влади або самого народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається в особливому порядку і має найвищу юридичну силу.

Створення та прийняття кожного закону досить складна справа, тому закріплена в законах обов'язкова послідовність певних дій по створенню законів називається законодавчим процесом, що визначений в Конституції України (ст. 91-94). Законодавчий процес складається з кількох етапів.

1. Прояв законодавчої ініціативи, яка полягає у внесенні в орган (постійний комітет) Верховної Ради пропозиції про необхідність видання нового закону і прийняття рішення про підготовку відповідного законопроекту. Право законодавчої ініціативи має визначене коло суб'єктів і належить:

- Президентіві України;

- народним депутатам України;
- Кабінету Міністрів.

2. Підготовка та розробка законопроекту здійснюється у відповідному постійному комітеті Верховної Ради із залученням, при необхідності, провідних фахівців.

3. Обговорення законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради проходить у формі читань.

4. Прийняття закону за умови, якщо за звичайний закон проголосували більше половини народних депутатів. Інші закони мають більш складну процедуру прийняття. Закони повинні бути підписані головою Верховної Ради і Президентом України.

5. Опублікування та набрання чинності закону. Конституцією встановлюється, що закон набуває чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом. Опублікування здійснюється в офіційних виданнях Верховної Ради – газеті «Голос України» та збірнику законів «Відомості Верховної Ради».

Отже, ми розглянули юридичні властивості закону і процес його створення, але крім законів, як зазначалося вище, існують підзаконні нормативно-правові акти.

Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативні акти державних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону і для його виконання.

Різновидів підзаконних актів надзвичайно багато, тому їх класифікують на *чотири основних групи*:

- 1) акти державних органів України (укази і розпорядження Президента, декрети, постанови Кабінету Міністрів, інструкції, накази міністерств, розпорядження місцевих держадміністрацій та інші);
- 2) акти Автономної Республіки Крим (постанови Верховної Ради АРК, Ради Міністрів та інші);
- 3) міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України;
- 4) акти всеукраїнського і місцевих референдумів, окремих громадських об'єднань.

Усі чинні нормативно-правові акти входять до складу системи законодавства.

Система законодавства – це комплекс чинних нормативно-правових актів певної держави пов'язаних між собою і водночас розділених на певні частини.

У кожній країні діє велика кількість нормативно-правових актів. Їх приймають різні органи держави, з різних питань і в різний час. Усе це ускладнює користування нормативними актами, призводить до труднощів у впровадженні конкретних юридичних справ. Тому постає необхідність систематизувати чинне законодавство, впорядкувати його, зробити доступним. Крім цього, систематизація дає змогу виявити і усунути прогалини в праві, дублювання юридичних норм і суперечностей між ними. Отже, систематизація – це впорядкування нормативно-правових актів, внесення коректив у них і приведення їх у певну систему, з метою зручності в користуванні.

Систематизація законодавства здійснюється у чотирьох головних напрямках:

- 1) консолідація;
- 2) інкорпорація;
- 3) кодифікація;
- 4) створення зводу законів.

Консолідація – це об'єднання нормативних актів різних епох і пристосування їх до нових економічних і політичних відносин. Так, в багатьох країнах Європи в XVI–XVII ст. відбулось пристосування римського цивільного права до нових відносин. Консолідація широко використовувалась в Англії. Консолідація може розглядатись як різновид інкорпорації.

Інкорпорація – це така систематизація нормативних актів, яка об'єднує групи чинних нормативно-правових актів в одному збірнику за певним критерієм, наприклад, хронологічно (за роками видання), за сферами правового регулювання, за галузями права тощо. Інкорпорація – найпростіший спосіб систематизації, може бути державною (офіційною) і неофіційною – кожна організація чи юрист можуть самі проводити такий вид систематизації.

Кодифікація – це переробка змісту узгодження та об'єднання певної групи юридичних норм в єдиному нормативно-правовому акті. Кодифікація може бути тільки офіційною. Результатом кодифікації є єдиний нормативно-правовий акт: кодекс, статут, положення, закон.

Звід законів – це така систематизація, яка включає інкорпорацію і кодифікацію. В Україні вже розпочався процес створення зводу законів.

Література

Основна:

1. Власенко Д. Й. Історія держави і права: курс лекцій. Зразки тестових завдань. Одеса : Астропринт, 2006. 204 с.
2. Загальна теорія держави і права / За ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 400 с.
3. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Херсон : «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
4. Конституційне право України. Повний курс: навчальний посібник / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
5. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
6. Конституція України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. К. І. Чижмарь, О. В. Лавриновича. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 290 с.
7. Основи правознавства : навчальний посібник / Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушко-вевцький, А. В. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 407 с.
8. Правознавство : підручник / В. В. Соловійова, О. О. Сердюк, О. А. Кирпичов, А. І. Сирота, О. Є. Картамишева, К. М. Пилипенко, Т. О. Мізіна, Ю. М. Фролов, В. К. Антошкіна, О. М. Олійник. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 505 с.
9. Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
10. Пушкіна О. В., Шкабаро В. М., Заворотченко Т. М. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2011. 336 с
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
13. Співак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна : монографія. Київ: інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 536 с.

14. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: Навч. посібн. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.
15. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 584 с.
16. Трофанчук Г. І. Історія держави та права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 568 с.

Додаткова:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Права людини : Міжнародні договори України. Київ, 1992.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. // Права людини : Міжнародні договори України. Київ, 1992.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // ВВР Української РСР. 1990. № 31. Ст. 429.
4. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // ВВР Української РСР. 1991. № 38. Ст. 502.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Закон України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» // ВВР, 1997, № 24, ст. 170.
7. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» // Урядовий кур'єр від 14.06.2000. № 107.
8. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. зі змінами // Голос України. 2011. №65. 9 квітня.
9. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. // Голос України від 01.03.2014. № 39. [Спецвипуск].
10. Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. // Голос України від 15.10.2014. № 198
11. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. // Голос України від 25.10.2014. № 206.

ЛЕКЦІЯ 3. ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ, ОСНОВНІ ОЗНАКИ І ВИДИ

План

1. Правові норми, їх структура та види.
2. Характеристика правовідносин.
3. Юридичні факти.

1. Правові норми, їх структура та види

Термін «норма» в перекладі з грецької мови означає правило поведінки. В суспільстві існує надзвичайно багато різноманітних правил поведінки. Всі ці норми взагалі можна поділити на дві групи: технічні і соціальні.

Технічні норми – це такі правила поведінки або діяльності, які регулюють порядок експлуатації різноманітної техніки і технологію виробництва. Соціальні ж норми регулюють суспільні відносини між людьми, їх організаціями і класифікуються на такі види:

- 1) правові норми;
- 2) моральні норми;
- 3) політичні норми;
- 4) економічні норми;
- 5) естетичні норми;
- 6) норми громадських організацій;
- 7) релігійні норми;
- 8) корпоративні норми;
- 9) звичаї і традиції.

Зупинимось на характеристиці лише правових норм, оскільки саме вони займають особливе місце серед усіх соціальних норм.

Правові норми – це правила поведінки, які встановлені та охороняються державою, загальнообов'язкові для всього населення, направлені на регулювання і охорону найбільш важливих суспільних відносин, соціальних цінностей.

Особливість правових норм полягає в тому, що вони регулюють найбільш важливі економічні, політичні, моральні та інші соціальні відносини. В правових нормах виражається економічна політика держави, закріплюється політична

система суспільства, регулюється діяльність політичних партій, громадських організацій, виписані нарешті, основні права людини і громадянина та ін.

Головна ознака правових норм полягає в тому, що вони закріплюють юридичні права і обов'язки всіх суб'єктів суспільних відносин.

Норми права виконують різноманітні функції. В цілому їх можна поділити на дві групи:

- 1) загально-соціальні;
- 2) спеціально-юридичні.

До загально-соціальних функцій відносяться: економічні, політичні, екологічні, ідеологічні, інформаційні, організаційні, пізнавальні, оціночні, гуманістичні.

До спеціально-юридичних відносяться:

- регулятивні функції, які в свою чергу поділяються на статичні (наприклад форми власності) і динамічні, що розвиваються, стимулюють соціальний розвиток суспільства;
- охоронні функції, що здійснюються за допомогою державного апарату.

Загалом, особливість правових норм підкреслюється ще й тим, що держава в своїй діяльності керується, перш за все, нормами права, а не іншими соціальними нормами. Норми права знаходяться в статтях Конституції, законів, інших нормативно-правових актів.

Норми права мають свою внутрішню структуру, залежно від того, яка норма мається на увазі: норма-принцип, норма-дефеніція (поняття), норма-припис або норма-правило поведінки. Вказані норми можуть вміщувати один із трьох елементів (частин) або всі три одночасно. Такими **елементами структури** правових норм виступають:

- 1) гіпотеза;
- 2) диспозиція;
- 3) санкція.

Гіпотеза – це така частина правової норми, в якій вказуються обставини або умови, при яких настає реалізація юридичних прав і обов'язків.

Але головним елементом виступає диспозиція. Будь-яка норма права обов'язково виключає її, оскільки диспозиція – це основна частина норми права, в якій визначено саме правило

поведінки суб'єктів і може виражатися в юридичних правах і обов'язках.

Нарешті **санкція** – це частина норми, в якій закріплюються заходи державного примусу у випадку невиконання обов'язків або порушення диспозиції. Санкція настає або може наступити за правопорушення.

2. Характеристика правовідносин

Невід'ємним елементом права виступають правовідносини, адже саме через них право реалізується, живе і діє.

Правовідносини – це такі суспільні відносини, які мають вольовий характер і встановлюють індивідуальний правовий зв'язок між суб'єктами права в формі юридичних прав і обов'язків, які охороняються державною владою.

Подібно до правових норм правові відносини також мають свою внутрішню структуру та поділяються на види. До структури правовідносин входять такі елементи:

- суб'єкти;
- об'єкти (матеріальні або духовні);
- зміст (юридичні права та обов'язки).

Суб'єктами правовідносин можуть бути як держава, так і фізичні і юридичні особи, при чому останні повинні мати певні правові властивості та бути:

- а) правоздатними;
- б) дієздатними;
- в) деліктоздатними.

Правоздатність – це здатність особи мати юридичні права і обов'язки. Вона настає з моменту народження людини.

Дієздатність – це здатність своїми діями набувати юридичні права і нести юридичні обов'язки. Вона виникає у повному обсязі з настанням повноліття (18 років).

Деліктоздатність – це здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєння правопорушення, і не завжди співпадає з дієздатністю.

Під *фізичними особами* розуміють громадян України, іноземців, осіб без громадянства. Їх також можна поділити на приватних і посадових осіб. *Юридичними особами* визнаються організації, що мають особисте майно, можуть від свого імені набувати

майнових та особистих немайнових прав, виконувати обов'язки, бути позивачами в судах та нести юридичну відповідальність за свої дії.

Об'єктами правових відносин можуть бути матеріальні і духовні цінності. До *матеріальних цінностей* відносяться засоби виробництва, майно, цінні папери, еквівалент вартості (гроші) тощо. До *духовних цінностей* відносяться твори мистецтва і культури, честь і гідність особи, авторські права, діяльність і поведінка суб'єктів тощо.

В зміст правовідносин входять юридичні або природні права і обов'язки учасників суспільних відносин.

Правовідносини мають дуже різноманітний характер і їх видів надзвичайно багато, що класифікуються за такими ознаками:

1) залежно від урегульованості законодавством вони можуть бути врегульовані законом і не врегульовані правовідносини;

2) залежно від галузей права вони можуть бути конституційні, адміністративні, цивільні, трудові, кримінальні та ін.;

3) залежно від кількості суб'єктів їх можна поділити на прості (два суб'єкти) і складні (три і більше суб'єктів);

4) за методом правового регулювання правовідносини можуть бути договірні і управлінські (державовладні);

5) за змістом суспільних відносин вони можуть мати характер політичних, економічних, моральних, релігійних, міжнародних відносин;

6) за змістом поведінки суб'єктів вони можуть бути активні (виконання обов'язків) і пасивні (утримання від певних дій);

7) залежно від функціонального призначення вони можуть бути регульовані і охоронні;

8) за терміном тривалості – короткочасні (цивільні) відносини, які завершуються виконанням учасниками своїх прав і обов'язків, і тривалі (трудові відносини);

9) за характером відносин, які регулюються національною системою права і нормами міжнародного права – внутрішні правовідносини і міжнародні.

На правовідносини великий вплив мають юридичні факти.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, перед-

3. Юридичні факти

бачені правовими нормами, що викликають виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Розрізняють серед юридичних фактів:

- юридичні події;

- юридичні дії.

Юридичні події – це життєві обставини, що виникають, розвиваються незалежно від волі суб'єктів правовідносин (стихійні лиха, хвороба тощо).

Юридичні дії – це життєві обставини, що виникають в зв'язку з діяльністю суб'єктів права. Вони поділяються на:

- 1) правомірні юридичні дії;
- 2) неправомірні юридичні дії.

Отже, юридичні факти, як життєві обставини, що передбачаються нормами права, мають велике теоретичне і практичне значення. Засвоївши знання з теорії правовідносин, можна аналізувати конкретні життєві ситуації, правильно застосовувати юридичні норми.

Література

Основна:

1. Власенко Д. Й. Історія держави і права: курс лекцій. Зразки тестових завдань. Одеса : Астропринт, 2006. 204 с.

2. Загальна теорія держави і права / За ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 400 с.

3. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Херсон : «Олді-Плюс», 2018. 308 с.

4. Конституційне право України. Повний курс: навчальний посібник / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

5. Основи правознавства : навчальний посібник / Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушко-велький, А. В. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 407 с.

6. Правознавство : підручник / В. В. Соловйова, О. О. Сердюк, О. А. Кирпичов, А. І. Сирота, О. Є. Картамишева, К. М. Пилипенко, Т. О. Мізіна, Ю. М. Фролов, В. К. Антошкіна, О. М. Олійник. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 505 с.

7. Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія. Київ : Юрінком Ін-

тер, 2015. 384 с.

8. Пушкіна О. В., Шкабаро В. М., Заворотченко Т. М. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2011. 336 с

9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

11. Співак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна : монографія. Київ: інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 536 с.

12. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: Навч. посібн. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.

13. Татарчук І. В. Трудове право України: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 172 с.

14. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 584 с.

15. Трофанчук Г. І. Історія держави та права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 568 с.

Додаткова:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Права людини : Міжнародні договори України. Київ, 1992.

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. // Права людини : Міжнародні договори України. Київ, 1992.

3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // ВВР Української РСР. 1990. № 31. Ст. 429.

4. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // ВВР Української РСР. 1991. № 38. Ст. 502.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Голос України від 01.03.2014. № 39. [Спецвипуск].

7. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. // ВВР УРСР від 17.12.1971. 1971 р. Додаток до № 50.

8. Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 р. // Голос України від 19.06.2001. № 107.

9. Сімейний кодекс від 10 січня 2002 р. // Голос України від 26.02.2002. № 38.

10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435 // ВВР України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

11. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436 // ВВР України. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.

12. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Урядовий кур'єр від 14.07.2004. № 130.

13. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // ВВР, 2005, № 35-36, ст. 446.

14. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Урядовий кур'єр від 06.06.2012. № 99.

ЛЕКЦІЯ 4. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ І ВИДИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

План

1. Поняття і види правопорушень.
2. Причини правопорушень і шляхи їх подолання.
3. Юридична відповідальність.
4. Державна законність та її гарантії.

1. Поняття і види правопорушень

В Конституції України (ст. 68) вказано, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

На жаль далеко не всі члени суспільства дотримуються Конституції та законодавства і допускають правопорушення.

Правопорушення – це соціально небезпечне, протиправне, винне діяння суб'єкта права (фізична чи юридична особа), що передбачене діючим законодавством і за нього встановлена юридична відповідальність.

Відрізняє правопорушення від інших дій ряд ознак:

- 1) правопорушення – це суспільно небезпечне, шкідливе діяння;
- 2) протиправне діяння (дія або бездіяльність);
- 3) винне діяння;
- 4) юридично карне діяння;
- 5) наявність причинного зв'язку між протиправними діяннями і наслідками.

Розглянемо кожну з ознак більш детально.

1. Всі правопорушення є суспільно небезпечними, оскільки вони направлені проти суб'єктивних прав і свобод людини, юридичної особи, держави чи суспільства в цілому. Поруючи чийсь природні чи юридично закріпленні права, правопорушник наносить шкоду людям, природі, державі чи організаціям. Шкода буває різна: матеріальна, моральна, а іноді і дуже небезпечна, коли здійснюється посягання на життя чи здоров'я людини, на державну безпеку тощо. В зв'язку з цим кримінальний злочин є найбільш небезпечним серед усіх правопорушень.

2. Всі правопорушення направлені проти вимог діючого законодавства чи природних прав людини. Вони можуть проявлятися як в активних діях (порушення правил дорожнього руху, крадіжка, хуліганство), так і в бездіяльності, тобто коли на суб'єкта покладаються юридичні обов'язки законом чи договором, а останній не виконує їх, в результаті чого наноситься шкода. Наприклад, на охоронця покладається обов'язок охороняти матеріальні цінності, а він не виконав своїх обов'язків і сталося розкрадання майна. Тому поняття «дія» і «бездіяльність» визначається одним поняттям «діяння».
3. Правопорушення – це не тільки протиправне, шкідливе діяння, але і винне діяння. Без вини ніхто не може бути притягнений до юридичної відповідальності. Вина – це ставлення особи до своїх протиправних дій.
4. Карність правопорушення означає, що в діючому законодавстві передбачена міра юридичної відповідальності. В зв'язку з цим всі правопорушення і відповідальність за них юридично закріплені в законодавстві.
5. В окремих видах правопорушень, особливо злочинах, необхідно встановити зв'язок між протиправними діями і наслідками, що дають змогу більш ефективно здійснювати розслідування.

Всі правопорушення поділяються на дві групи: *кримінальні злочини і проступки*. Проступки в свою чергу діляться залежно від галузей права на:

- адміністративні;
- конституційні;
- фінансові;
- цивільні;
- правові тощо.

2. Причини правопорушень і шляхи їх подолання

Проблема причин правопорушень виявилась, на жаль, у радянській юридичній літературі глибоко ідеологізованою і заплутаною. Цьому відповідно сприяла і складність самої проблеми.

Як вже відзначалось, правопорушення як соціальне явище тісно пов'язане з об'єктивними та суб'єктивними причинами й умовами суспільного життя, торкається його найрізноманітніших сфер, обумовлених різноманітними процесами. Воно відрізняється високим динамізмом не тільки в межах відповідної держави, а й у межах відповідного регіону. Тому було б неправильно виділяти якийсь конкретний перелік причин, що породжують це явище.

До того ж необхідно розрізняти причини конкретного, індивідуального правопорушення; причини певного виду правопорушень; причини правопорушень як масового явища.

Теорія держави і права, будучи наукою методологічною, займається дослідженням причин правопорушень у цілому.

Під **причинами правопорушень** розуміють комплекс явищ об'єктивного й суб'єктивного характеру, що здатні детермінувати протиправну поведінку суб'єктів права.

В юридичній літературі й сьогодні йдуть суперечки про соціальні та біологічні причини правопорушень, про сучасний розвиток антропологічної школи на генетичному рівні. На нашу думку, протиставлення їх недопустиме.

Поведінка людини залежить як від соціальних, так і від біологічних факторів. Причому, пріоритет повинен бути за соціальними факторами через те, що особа формується й діє у відповідному соціальному середовищі і її вчинки залежать не стільки від фізіологічних особливостей і стану організму, скільки від міжособистісних відносин різного рівня і суспільства в цілому.

Основна причина протиправної поведінки людини пов'язана з різноманітними протиріччями, що впливають на дестабілізацію нормального функціонування соціального середовища й індивіда. Загострення цих протиріч спричиняє зростання правопорушень. Підтвердженням цього служать інерційні рушійні тенденції в економічній, політичній та інших сферах нашого життя. Причому протиріччя, що виникають у сфері економіки, є наріжним каменем, детонатором усіх інших протиріч.

Причини правопорушень не слід ототожнювати з умовами їх скоєння. Причина правопорушень знаходиться в закономірному, необхідному зв'язку з наслідками, завжди викликає їх. Умови ж (у комплексі з іншими обставинами) лише сприяють формуванню наслідків (посилюючи чи послаблюючи дії причин), не ви-

кликаючи їх із необхідністю.

Так, у зв'язку зі змінами відносин власності в сучасній Українській державі створені такі умови і такий характер розподілу праці, оцінки і розподіл її результатів, які породжують соціальну і моральну нерівність людей, що викликає природне незадоволення однієї частини населення і намагання іншої частини населення збагатитися усіма законними, а в ряді випадків і незаконними засобами.

Цей процес супроводжується: недосконалістю нормативно-правових актів, які приймаються; нігілізмом, низькою правовою культурою; недостатньо ефективною роботою правоохоронних органів; кризою моральних цінностей; алкоголізмом і наркоманією та іншими обставинами.

Все це обумовлює зростання численних корисливих злочинів, активізацію тіншової економіки, організованої злочинності.

Проте ніякі зовнішні обставини не можуть призвести до правопорушення, поки вони не стали рушійним мотивом. На підставі об'єктивних причин і умов формуються суб'єктивні причини й умови правопорушень із відповідними елементами соціальної психології, які отримали прояв у викривлених потребах та інтересах. Власне, вони виконують вирішальну роль при виборі правомірної чи неправомірної поведінки особи.

Отже, до **суб'єктивних причин** правопорушень відносять низький рівень правосвідомості і правової культури людей, асоціальні мотиви й цілі, потреби й інтереси окремих осіб. Суб'єктивними умовами, що сприяють вчиненню правопорушень звичайно вважають демографічні й соціально-психологічні особливості, які прямо не спричиняють правопорушення. Це, наприклад, темперамент, стать, вік, риси характеру, наявність психологічних відхилень, різні фізичні недоліки та ін.

Об'єктивними причинами правопорушень виступають конкретні суперечності її суспільстві: економіці, політиці, соціальній і духовній сферах життєдіяльності людей. Наприклад, відставання свідомості окремих груп людей від їх суспільного буття, економічні і політичні кризи та ін.

До **об'єктивних умов**, що сприяють вчиненню правопорушень належать недоліки організаційного і технічного порядку, які підтримують і оживляють дію об'єктивних і суб'єктивних причин.

Основні напрями боротьби з правопорушеннями зумовлюються характером причин і умов, які породжують ці явища.

Правоохоронні органи нашої держави ведуть активну, послідовну боротьбу з правопорушеннями, проте вони неспроможні самі значно знизити масштаби їх поширення в суспільстві. Для цього необхідно проведення комплексу економічних, соціально-політичних, організаційних заходів, які будуть спрямовані на зміцнення економічної системи, підвищення матеріального добробуту, свідомості, інформованості й культури громадян, наведення порядку і стабільності в розвитку суспільних відносин.

Велика роль відводиться правовому вихованню. Громадяни повинні бути інформовані щодо правових вимог, які пред'являються до них державою. Адже інколи порушення правових приписів пов'язане не з антисоціальним ставленням особи, а з незнанням змісту правових актів. Для усунення деяких правопорушень важливим є проведення медичних заходів проти алкоголізму, наркоманії.

Необхідно підвищити результативність діяльності самих правоохоронних органів, поліпшити їх кадровий склад, матеріально-технічне забезпечення тощо.

3. Юридична відповідальність

Юридична відповідальність пов'язана із скоєним правопорушенням і означає міру покарання правопорушника шляхом позбавлення від імені держави його соціальних благ чи цінностей, які йому належали до

факту правопорушення з метою попередження нових правопорушень.

Юридична відповідальність здійснюється на засадах законності, обґрунтованості, невідворотності, індивідуалізації і справедливості.

Розрізняють декілька видів юридичної відповідальності:

- конституційна;
- кримінальна;
- адміністративна;
- дисциплінарна;
- цивільно-правова;
- матеріальна.

Підставами юридичної відповідальності може бути наявність складу правопорушення і, причому, лише за фізичні протиправні діяння. Не можуть бути підставою для юридичної відповідальності думки, переконання, бажання, настрої, світогляд.

На настання юридичної відповідальності мають значення ряд факторів:

- 1) дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати цивільних прав і виникає у повному обсязі з настанням повноліття (18 років);
- 2) стан осудності (деліктоздатність) – це стан психічного здоров'я людини, здатність її відповідати за свої вчинки.

За різні правопорушення з різного віку настає юридична відповідальність. Так, кримінальна відповідальність настає з 16 років, а за особливо важкі злочини – з 14 років. За адміністративні правопорушення – з 16 років.

Залежно від виду юридичної відповідальності розглядають і різну її ціль. Наприклад, в кримінальному законодавстві основними цілями покарання є:

- 1) виправлення і перевиховання засуджених;
- 2) попередження здійснення нових правопорушень з боку засудженого;
- 3) попередження злочинів з боку інших осіб.

Інші цілі переслідуються при цивільно-правовій відповідальності. Тут головне місце займає поновлення втрачених прав, відшкодування збитків.

Таким чином, кожний вид юридичної відповідальності має конкретні цілі, але всі вони мають і **спільну мету** – це покарання за правопорушення і попередження скоєння інших правопорушень.

4. Державна законність та її гарантії

Термін «законність» з'явився в період буржуазних революцій XVII–XIX ст. і зводився до вимоги дотримання громадянами, посадовими особами та судами приписів закону і заборони виходити за його межі. Зокрема, у французькій декларації прав людини і громадянина 1789 р. вказано, що все те, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений до дій, які не передбачені законом.

Законність починається із досконалості самих законів і означає особливий режим або процес діяльності держави і всіх інших суб'єктів суспільних відносин, суть якого зводиться до трьох основних вимог:

- 1) наявність демократично-правової системи законодавства;
- 2) чітке визначення прав і обов'язків всіх учасників суспільних відносин;
- 3) точне і неухильне дотримання законів посадовими особами і громадянами.

В умовах державної законності громадяни здійснюють свої права за принципом «дозволено все, що не заборонено законом», а державні органи, посадові особи здійснюють повноваження за принципом «дозволено лише те, що визначене законом».

Законність у суспільстві може забезпечуватись лише за певних умов:

- економічна і політична стабільність;
- встановлення демократичного ладу;
- прийняття законів, що відповідають демократичним засадам.

Однак, дотримання законності не обмежується лише одними умовами, потрібні також і певні гарантії, якими є:

- 1) соціально-економічні (турбота держави щодо громадян, різні виплати, компенсації, розвиток соціальної сфери, культури);
- 2) політичні (діяльність партій та громадських організацій лише в межах закону);
- 3) юридичні (наявність досконалого і всеохоплюючого законодавства);
- 4) правоохоронний контроль і нагляд (чітка і ефективна робота органів МВС, прокуратури, суду);
- 5) неминучість відповідальності правопорушників.

Можуть існувати й інші юридичні гарантії законності, зокрема міжнародно-правові.

Література

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Під-ручник. Практикум. Тести: підручник. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 584 с.

2. Основи правознавства : навчальний посібник / Ю. А. Хоптяр,

В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушко-
вельський, А. В. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський :
ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 407 с.

3. Правознавство : підручник / В. В. Соловійова, О. О. Сердюк,
О. А. Кирпичов, А. І. Сирота, О. Є. Картамишева, К. М. Пилипен-
ко, Т. О. Мізіна, Ю. М. Фролов, В. К. Антошкіна, О. М. Олійник. До-
нецьк : Юго-Восток, 2008. 505 с.

4. Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксео-
логія та методологія розвитку: монографія. Київ : Юрінком Ін-
тер, 2015. 384 с.

5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос.
Харків : Консум, 2001. 656 с.

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний
курс) : Підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.

7. Цивільне право України. Загальна частина. Київ : Юрінком
Інтер, 2017. 1176 с.

8. Цивільне право України. Особлива частина. Київ : Юрінком
Інтер, 2017. 976 с

9. Цивільний кодекс України. Київ : Центр учбової літератури,
2020. 296 с

10. Харитонов Є. О. Цивільне та сімейне право : Навчальний
посібник. Київ : «Фенікс», 2018. 598 с.

Додаткова:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Пра-
ва людини : Міжнародні договори України. Київ, 1992.

2. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР, 1996, №30,
ст. 141.

3. Закон України «Про внесення змін до Конституції України»
від 8 грудня 2004 р. // ВВР. 2005. № 2. Ст. 44.

4. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. // ВВР УРСР
від 17.12.1971. 1971 р. (Додаток до №50).

5. Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 р. // Голос України
від 19.06.2001. № 107.

6. Сімейний кодекс від 10 січня 2002 р. // Голос України від
26.02. 2002. № 38.

7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435 // ВВР
України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

8. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436 //

ВВР України. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.

9. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Урядовий кур'єр від 14.07.2004. № 130.

10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // ВВР, 2005, № 35-36. Ст. 446.

11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Урядовий кур'єр від 06.06.2012. № 99.

12. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. // Голос України від 27.03.1992.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 2 «ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

1. За політичним режимом Україна є:

- а) авторитарною державою;
- б) демократичною державою;
- в) тоталітарною державою;
- г) унітарною державою;
- д) парламентською державою.

2. За формою державного устрою Україна є державою:

- а) унітарною;
- б) федеративною;
- в) конфедеративною;
- г) демократичною;
- д) суверенною.

3. За формою правління Україна є:

- а) монархією;
- б) імперією;
- в) республікою;
- г) співдружністю;
- д) демократією.

4. Яким є правовий статус Президента України відповідно до чинної Конституції?

- а) Глава держави і виконавчої влади;
- б) глава держави;
- в) глава виконавчої влади;
- г) глава законодавчої влади;
- д) глава українського народу.

5. Вищим органом виконавчої влади в Україні є:

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) Міністерства;
- д) Департамент виконання покарань.

6. Якому із зазначених органів не належить право законодавчої ініціативи?

- а) Кабінету Міністрів України;
- б) Президенту України;
- в) Національному банку України;
- г) депутатам Верховної Ради України;
- д) усі перераховані суб'єкти мають право законодавчої ініціативи.

7. За формою правління Україна є:

- а) монархією;
- б) імперією;
- в) республікою;
- г) співдружністю;
- д) демократією.

8. Основними елементами форми держави є:

- а) форма правління, форма державного устрою, політичний режим;
- б) державні підприємства, установи та органи;
- в) парламент, уряд, суд;
- г) державний апарат, державний сектор економіки, матеріальні засоби забезпечення влади;
- д) правотворчість, правозастосування та правоохоронна діяльність.

9. Скільки областей в Україні?

- а) 24;
- б) 25;
- в) 26;
- г) 27;
- д) 28.

10. Характерною ознакою правової держави є:

- а) наявність відособленої території;
- б) суверенітет;
- в) наявність апарату управління та примусу;
- г) взаємна відповідальність держави і особи;
- д) наявність законодавства.

11. Соціальна держава – це держава, яка забезпечує:

- а) верховенство права і закону;
- б) взаємну відповідальність держави і особи;
- в) здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову;
- г) гідні умови існування кожній особі;
- д) належний стан законності та правопорядку в суспільстві.

12. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є:

- а) Президент України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Конституційний Суд України;
- д) Всеукраїнський референдум.

13. Не належить до державних символів:

- а) державний герб;
- б) державний прапор;
- в) державний гімн;
- г) державні свята;
- д) усе перераховане є державними символами.

14. Громадянство – це:

- а) постійний політико-правовий зв'язок особи з державою;
- б) участь особи в управлінні державою;
- в) сукупність прав та обов'язків мешканця певної території;
- г) взаємозв'язок вищих органів влади з підлеглими;
- д) право проживання особи на території держави.

15. Соціальними нормами, які встановилися першими, вчені визнають:

- а) норми моралі;
- б) звичаї;
- в) релігійні норми;
- г) прецеденти;
- д) норми права.

16. Назвіть елемент правової норми, в якому міститься правило поведінки, яке вона встановлює:

- а) презумпція;
- б) гіпотеза;

- в) диспозиція;
- г) санкція.

17. Назвіть органи, які мають право давати офіційне тлумачення правових норм:

- а) Конституційний Суд України;
- б) депутати Верховної Ради України;
- в) адвокатура України;
- г) органи внутрішніх справ України;
- д) Прокуратура України.

18. Як зветься вступна частина нормативно-правового акту?

- а) гіпотеза;
- б) преамбула;
- в) анотація;
- г) епілог.

19. Яка соціальна норма підтримується можливістю застосування державного примусу?

- а) звичай;
- б) норма права;
- в) релігійна норма;
- г) технічна норма;
- д) моральна норма.

20. Яким із названих суб'єктів належить право законодавчої ініціативи?

- а) Депутати Верховної Ради України;
- б) Голова Уряду України;
- в) Міністр освіти України;
- г) Рада юстиції;
- д) Верховний Суд України.

21. Назвіть основні функції права:

- а) регулятивна;
- б) охоронна;
- в) виховна;
- г) ідеологічна;
- д) усі перелічені.

22. Назвіть елементи, які входять до складу правопорушення:

- а) об'єкт;
- б) суб'єкт;
- в) об'єктивна сторона;
- г) суб'єктивна сторона;
- д) усі перелічені.

23. Норми якої галузі права регулюють майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини?

- а) Земельне право;
- б) фінансове право;
- в) цивільне право;
- г) кримінальне право;
- д) міжнародне право.

24. До засобів урегулювання суспільних відносин не належить:

- а) держава;
- б) сім'я;
- в) релігія і церква;
- г) суспільство;
- д) політичні партії та громадські організації.

25. На основі чого приймаються в Україні закони та інші підзаконні акти?

- а) Указів Президента України;
- б) Постанов Кабінету Міністрів України;
- в) Конституції України;
- г) рішень Конституційного Суду України;
- д) рішень Європейського Суду з прав людини.

26. Назвіть характерні ознаки правової норми:

- а) представницько-зобов'язувальний характер;
- б) формальна визначеність;
- в) неперсоніфікованість адресата;
- г) усі зазначені.

27. Співвідношення понять «законність» і «правопорядок» можна виразити так:

- а) законність є результатом правопорядку;

- б) правопорядок є результатом законності;
- в) правопорядок – одна з юридичних гарантій законності;
- г) законність – це правопорядок у дії.

28. Назвіть елемент правової норми, що закріплює правило поведінки шляхом надання права і покладання юридичного обов'язку:

- а) презумпція;
- б) юридична фікція;
- в) диспозиція;
- г) гіпотеза.

29. Який нормативний акт має вищу юридичну силу?

- а) Постанова Уряду;
- б) Закон;
- в) Указ Президента;
- г) відомчий акт.

30. Як називається елемент юридичної норми, що фіксує заходи несприятливого впливу на порушника правової норми?

- а) диспозиція;
- б) санкція;
- в) гіпотеза;
- г) розпорядження.

31. До структури правових відносин не належить:

- а) суб'єкт;
- б) об'єкт;
- в) зміст;
- г) законність.

32. Що є підставою юридичної відповідальності?

- а) Об'єктивна сторона правопорушення, що встановлена в поведженні особи;
- б) склад злочину, встановлений у дії (бездіяльності) особи;
- в) факт правопорушення, вирок суду;
- г) шкідливі наслідки, що мали місце в результаті дій особи;
- д) суб'єктивна сторона правопорушення.

33. Які норми у первісному суспільстві виконували роль регулятора суспільних відносин?

- а) звичаї;
- б) закони;
- в) право;
- г) прецедент;
- д) рішення старійшин.

34. Які з перелічених понять складають ознаки правопорушення?

- а) протиправність, винність, караність;
- б) дія, бездіяльність;
- в) об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона;
- г) загальний, родовий, безпосередній об'єкт;
- д) винність, невинність особи.

35. До структурних елементів правовідносин належать:

- а) гіпотеза, диспозиція, санкція;
- б) кодифікація, інкорпорація, консолідація;
- в) суб'єкти, об'єкт, зміст;
- г) суб'єктивна сторона, об'єкт;
- д) суб'єкт, об'єктивна сторона.

36. До видів соціальних норм належать такі:

- а) технічні;
- б) релігійні;
- в) біологічні;
- г) демографічні;
- д) історичні

37. Система законодавства (за юридичною силою) має таку структуру:

- а) норми права, інститути права, галузі права;
- б) гіпотеза, диспозиція, санкція;
- в) суб'єкт, об'єкт, зміст, юридичний факт;
- г) Конституція, звичайні закони, підзаконні акти;
- д) постанови Кабінету Міністрів, накази міністерств, рішення обласних державних колегій.

38. Кодифікація та інкорпорація – це:

- а) форми систематизації законодавства;
- б) форми реалізації норм права;
- в) види правозастосовчої діяльності;

г) діяльність Уряду і Президента щодо упорядкування законодавства;

д) форми державного устрою.

39. Причини правопорушень можуть бути:

а) конституційні;

б) двосторонні;

в) перспективні;

г) ретроспективні;

д) об'єктивні та суб'єктивні.

40. Основним джерелом (формою) права України є:

а) нормативно-правовий акт;

б) парламентська правосвідомість;

в) правозастосовча діяльність;

г) правочин;

д) правомірні дії суб'єктів права.

41. Законність – це:

а) елемент механізму держави;

б) багатоаспектне політико-правове явище;

в) стадія правозастосування;

г) результат правового регулювання суспільних відносин;

д) елемент правового статусу службової особи.

42. Предметом правового регулювання є:

а) суспільні відносини;

б) норми права;

в) система права;

г) закономірності природи;

д) фізичні та юридичні особи.

43. Які нормативні акти може видавати глава Української держави?

а) Прокламації;

б) укази;

в) закони;

г) декрети;

д) постанови.

44. Обставиною, що виключає юридичну відповідальність за скоєне правопорушення, є:

- а) незнання відповідної норми права;
- б) іноземне громадянство;
- в) стан сп'яніння;
- г) необхідна оборона;
- д) скоєння правопорушення вперше.

45. Формами (джерелами) права є:

- а) норми моралі;
- б) корпоративні норми;
- в) релігійні норми;
- г) нормативно-правові акти;
- д) звичаї.

46. До складу системи законодавства входять:

- а) закони;
- б) інститути права;
- в) галузі права;
- г) корпоративні норми;
- д) правові прецеденти.

47. Юридична особа – це:

- а) працівник державного нотаріату;
- б) підприємство;
- в) особа, яка має вищу юридичну освіту;
- г) особа, яка працює в правоохоронних органах;
- д) усе перераховане вище.

48. Система законодавства – це:

- а) система всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів держави, перш за все законів;
- б) діяльність з упорядкування чинних нормативно-правових актів і приведення їх у певну систему;
- в) порядок створення актів вищої юридичної сили – законів;
- г) система державних органів, які мають законотворчі повноваження;
- д) виконання вимог закону суб'єктами правовідносин.

49. До складу правопорушення не належить:

- а) об'єкт правопорушення;

- б) суб'єкт правопорушення;
- в) зміст правопорушення;
- г) об'єктивна сторона правопорушення;
- д) суб'єктивна сторона правопорушення.

50. Вина, мета і мотив – ознаки якого елемента складу правопорушення перераховані?

- а) Об'єкт;
- б) суб'єкт;
- в) об'єктивна сторона;
- г) суб'єктивна сторона;
- д) це окремі факультативні елементи складу правопорушення.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Абсолютна монархія – форма правління, за якою влада (законодавча, виконавча, судова) цілковито належить одній особі (цареві, королю, імператору).

Автократія (самодержавство) – система управління, що виявляється у необмеженій і безконтрольній владі однієї особи.

Автономія – відносно самостійні у здійсненні державної влади або місцевого самоврядування територіальні утворення у межах певної держави.

Авторитаризм – система влади, що характерна для антидемократичних політичних режимів. Влада концентрується в руках однієї особи або одного державного органу, при цьому знижується або виключається роль представницьких інститутів влади, ущемляються основні політичні права і свободи. Крайня форма авторитаризму – тоталітаризм.

Антидемократичний державний режим – державний режим, при якому суттєво утруднюються можливості реалізації прав і свобод громадян, а реальна влада зосереджується в руках неконтрольованої народом групи осіб чи в руках однієї особи.

Апарат органів виконавчої влади – організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, які призначені для здійснення консультативних чи обслуговуючих функцій щодо виконання відповідними органами закріплених за ними повноважень.

Акт юридичний – акт (офіційний документ) волевиявлення держави, формально обов'язковий для виконання.

Аліменти – кошти, наданні у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги.

Апатрид – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. (особа без громадянства)

Батьки – батько та мати, записані органами реєстрації актів громадянського стану в книзі народжень і свідоцтві про народження дитини.

Батьківство – факт походження дитини від певного чоловіка (батька).

Батьківські права та обов'язки – особисті й майнові права та обов'язки, які закон надає батькам (батькові і матері) для забезпечення належного виховання і матеріального утримання дітей, а також захисту їхніх прав та інтересів.

Безробітні – працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку або інших передбачених чинним законодавством доходів через відсутність відповідної роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, справді шукають роботу та здатні приступити до праці.

Важкі роботи – роботи, пов'язані з підвищеною витратою працівником психічних або фізичних зусиль.

Верховенство закону – визначальна роль закону в правовій системі держави, в діяльності всіх суб'єктів права, насамперед державних органів і посадових осіб.

Відповідальність юридична – вид відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечується у примусовому порядку державою.

Відпустки – певний календарний період часу, що надається працівникам протягом року для відпочинку, відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, задоволення інших життєво важливих потреб та інтересів зі звільненням від виконання трудових обов'язків і збереженням місця роботи (посади) та зарплати (допомоги) у випадках, передбачених законом.

Відпустка щорічна – вставлена законом кількість календарних днів безперервного відпочинку, які щорічно надаються працівникові власником або уповноваженим ним органом із збереженням місця роботи і середнього заробітку.

Внутрішні функції держави – державні функції, які здійснюються у межах даної держави і в яких виявляється її внутрішня політика.

Галузь права – певна сукупність правових норм, що мають загальний предмет і метод правового регулювання.

Галузь законодавства – сукупність усіх чинних нормативно-правових актів, що мають загальний предмет і метод право-

вого регулювання.

Гіпотеза – частина норми права, в якій встановлюються умови, за наявності яких діє правило, що встановлене в її диспозиції.

Громадянин – фізична особа (індивід), яка має громадянство даної держави.

Громадянство – необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав і обов'язків.

Громадянське суспільство – незалежна, але взаємодіюча з державою форма співжиття людей, яка забезпечує найсприятливіші умови для діяльності громадян та їх об'єднань у всіх сферах суспільних відносин.

Делікт – порушення цивільно-правових норм, за яке передбачена цивільно-правова (майнова) відповідальність.

Деліктоздатність – здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення.

Демократична держава – держава, що базується на визнанні та втіленні в суспільну практику таких принципів конституційного устрою, як народовладдя, політичний плюралізм, свобода й рівність громадян, реальність і невід'ємність прав людини тощо.

Демократичний державний режим – державний режим, при якому реально забезпечується реалізація широкого кола прав і свобод громадян, які мають реальні можливості впливати на формування та діяльність державних органів.

Держава – особлива політико-територіальна організація, що має суверенітет, спеціальний апарат управління й примусу і здатна надавати своїм велінням загальнообов'язкової сили для всього населення країни.

Державний апарат – система органів держави, які виконують управлінські функції.

Державна влада – здатність держави за допомогою державного апарату підкорювати своїй волі поведінку людей та їхніх об'єднань.

Державний суверенітет – повновладдя й незалежність держави, що полягають у її праві за власним розсудом вирішувати свої внутрішні й зовнішні питання без втручання в них будь-якої іншої держави.

Деспотія – влада абсолютного монарха, особа якого обоюноється, тому відкидається необхідність додержуватися законів і моральних норм, що робить його владу дійсно нічим не обмеженою.

Джерело підвищеної небезпеки – об'єкт, експлуатація якого пов'язана з підвищеною ймовірністю завдання шкоди оточенню.

Джерело (форма) права – засіб зовнішнього виразу права, за допомогою якого воно набуває формальної визначеності та загальнообов'язковості.

Диктатура – необмежена політична, ідеологічна та економічна влада, яка здійснюється певною групою осіб на чолі з лідером, ім'я якого може дати назву тому чи іншому правлінню (бонапартизм, сталінізм тощо).

Диспозиція – частина норми права, в якій визначається певне правило поведінки, тобто те, що суб'єкт повинен (або може) робити чи не робити.

Дисциплінарна відповідальність – вид юридичної відповідальності, що виникає за порушення дисципліни у сфері трудових відносин і полягає в накладанні на винних мір дисциплінарного характеру: догани чи звільнення.

Дієдатність – передбачена нормами права здатність суб'єкта своїми діями набувати й здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Договір – взаємна угода між двома чи більше особами, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення правовідносин.

Договір купівлі-продажу – усна або письмова угода за якою одна сторона (продавець) зобов'язується передати майно у власність іншій стороні (покупцеві), а друга сторона зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір позики – договір за яким одна сторона (позикодавець) передає другій стороні (позичальникові) у власність (в оперативне управління) гроші або речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошей або рівну кількість речей того ж роду і якості.

Дуалістична монархія – монархія, в якій законодавча влада переходить до представницького виборного органу (парламенту), а монарх зберігає у своїх руках виконавчу владу і по своїй волі формує уряд, відповідальний перед ним.

Закон – нормативно-правовий акт, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається колегіальним представницьким органом державної влади (парламентом) або всенародним голосуванням (референдумом) і має вищу силу порівняно з іншими нормативно-правовими актами.

Законодавство – сукупність законів (актів найвищої юридичної сили, які видаються парламентом) даної держави.

Законність – правовий режим точного й неухильного здійснення законів та інших нормативних актів у всіх сферах державного й суспільного життя.

Звичай – правило поведінки людей, яке склалося історично, у результаті багаторазового повторення в певних ситуаціях, а тому виконується автоматично.

Злочин – суспільне небезпечне, протиправне, винне й карне діяння, яке завдає чи може завдати суттєвої шкоди певним суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом.

Зовнішні функції держави – державні функції, що здійснюються в процесі спілкування держави з іншими державами та міжнародними організаціями і в яких виявляється її зовнішня політика.

Імперія – велика багатонаціональна держава, яка створювалась шляхом насильницького (рідше – добровільного) приєднання незалежних держав або частин інших держав.

Інкорпорація – об'єднання чинних нормативних актів в одному збірнику на основі певного критерію (за алфавітом, за хронологією, за предметом правового регулювання тощо) без зміни їх внутрішнього змісту.

Інститут права – частина норм певної галузі права, яка регулює конкретний вид чи сторону однорідних відносин.

Історичний тип держави і права – сукупність певних рис і ознак, які на різних етапах розвитку людства визначають соціальну сутність держави й права, тобто їх спрямованість на задоволення інтересів та потреб певного панівного класу.

Казус – подія, настання якої не викликане навмисною або не-обережною поведінкою особи, або випадкові дії, які мають ознаки правопорушення за винятком вини особи, що їх скоїла.

Кодекс – закон, у якому об'єднуються й систематизуються правові норми, що регламентують певну сферу суспільних відносин.

Кодифікація – об'єднання зі змінами їх внутрішнього змісту чинних нормативних актів у єдиний внутрішньо узгоджений акт.

Колективний договір – угода, що укладається між власником і найманими працівниками (колективом усіх, кому власник надає роботу) і регулює виробничі, трудові й соціально-економічні відносини сторін з метою узгодження їх інтересів на підприємствах, в установах, організаціях.

Консолідація – зведення в одне ціле кількох чинних нормативних актів.

Конституція – основний закон держави, в якому регламентуються найважливіші відносини у сферах державного устрою, організації й функціонування органів держави, правового статусу особи.

Конституційний закон – закон, який вносить певні доповнення, зміни, уточнення до тексту Конституції.

Конституційний суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Конфедерація – форма державного устрою, за якої держави створюють об'єднані органи для досягнення конкретних цілей (наприклад, військові) за збереження в інших питаннях цілковитої самостійності.

Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка настає за скоєння злочину і полягає у застосуванні до винної особи виду і міри покарання, передбаченого Кримінальним кодексом.

Материнство – правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням і вихованням дітей.

Механізм держави – система державних організацій, які забезпечують реалізацію функцій держави.

Міністерства – центральні органи виконавчої влади, покликані формувати та реалізувати державну політику у відповідних сферах суспільного життя – (секторах державного управління), їх очолюють міністри, які за посадою є членами Кабінету Міністрів України і відповідно до цього мають статус політичних діячів (політиків).

Місцеве самоврядування – право певної територіальної громади (мешканців села, кількох сіл, селища або міста) самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Монархія – форма державного правління, за якої вища державна влада зосереджується (повністю або частково) в руках однієї особи – монарха й передається як спадщина представникам правлячої династії.

Напівпрезидентська (змішана) республіка – форма республіканського правління, за якої президент обирається народом, але парламентові надаються певні повноваження щодо контролю за діяльністю президента під час формування уряду та здійснення виконавчої влади.

Народ – населення певної країни.

Народний суверенітет – повновладдя народу, здійснення ним своєї невід’ємної та неподільної влади самостійно й незалежно від будь-яких інших соціальних сил.

Населення – сукупність людей, які проживають на певній території та здійснюють свою життєдіяльність у межах адміністративної чи політичної одиниці.

Національний суверенітет – повновладдя нації у вирішенні всіх питань її національного життя аж до реальної можливості створення самостійної національної держави.

Необмежені монархії – монархії, в яких влада монарха ніким і нічим не обмежується, тобто у країні немає ні органів, ні законів, що могли б у якійсь мірі змінити або відмінити волю монарха.

Необхідна оборона – захист особою свого життя і здоров’я шляхом завдання шкоди нападникові. Це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та ін-

тересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Ст.36 ККУ.

Непереборна сила – надзвичайна подія (тобто явище, яке не залежить від волі людини), настання та шкідливі наслідки якої зобов'язана особа не могла ні передбачити, ні доступними їй засобами відвернути.

Нормативний договір – правило поведінки, яке встановлюється за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і яке визнається і забезпечується державою.

Нормативно-правовий акт – виданий уповноваженим державним органом офіційний письмовий документ, у якому закріплюються норми права.

Норми права – формально визначені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки загального характеру, реалізація яких забезпечується державними примусовими заходами.

Норми моралі – соціальні норми, які регулюють поведінку людей шляхом її оцінки з точки зору категорій добра і зла.

Обов'язок (юридичний) – передбачені правом міра й вид необхідної поведінки суб'єкта.

Об'єкти правовідносин – соціальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини.

Об'єкт правопорушення – суспільні відносини, які охороняються правом і на які дане правопорушення посягає.

Об'єктивна сторона правопорушення – зовнішній вираз протиправного діяння.

Об'єктивне право – сукупність усіх чинних у державі правових приписів, які встановлюють, змінюють чи скасовують загальнообов'язкові правила поведінки і реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу.

Обмежені монархії – монархії, в яких влада монарха в тій чи іншій мірі обмежується повноваженнями певних державних органів.

Опіка – засіб охорони і захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх, що не досягли 14 років і лишилися

без батьківського піклування, а також повнолітніх осіб, яких суд визнав недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства.

Особа – людина як суб'єкт, що має індивідуальні інтелектуальні та інші ознаки й усвідомлює себе членом спільності таких же суб'єктів.

Особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином

Охлократія – влада, яка орієнтується на вимоги натовпу й водночас намагається використати його для досягнення своїх цілей.

Охорона праці – система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі праці.

Парламентарна (конституційна) монархія – монархія, в якій влада монарха в усіх сферах здійснення державної влади суттєво обмежується: йому надаються лише формальний статус глави держави і виключно представницькі повноваження.

Підгалузь права – частина галузі права, яка складається з норм, що регулюють суспільні відносини певного виду.

Підзаконний акт – правовий акт, який видається уповноваженими на те державними органами (Президентом, Кабінетом Міністрів тощо) на основі й на виконання законів.

Піклування – засіб охорони і захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх віком від 14 до 18 років, а також громадян, яких суд визнав обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними речовинами, та осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права й виконувати свої обов'язки.

Поділ влади – модель побудови державного апарату, згідно з якою влада в державі має поділятися між законодавчими, виконавчими та судовими органами.

Політична влада – здатність окремих суб'єктів диктувати свою волю суспільству, спрямовувати його розвиток у відповідності зі своїми потребами та інтересами.

Політична партія – об'єднання громадян прихильників пев-

ної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Політична система суспільства – сукупність державних та недержавних (громадських) організацій, які беруть участь у політичних відносинах.

Помилування – повне або часткове звільнення конкретної особи від відбування кримінального покарання, заміна призначеної їй судом міри покарання або не відбутої його частини м'якшим покаранням.

Право – система загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлені або санкціоновані державою і забезпечуються її примусом.

Правова держава – держава, в якій панує право, де діяльність усіх її органів і посадових осіб здійснюється на основі та в межах, визначених правом, де не тільки особа відповідальна за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед особою за результати своєї діяльності.

Правова поведінка – передбачена нормами права соціальне значуща поведінка індивідуальних чи колективних суб'єктів, що контролюється їхніми свідомістю і волею.

Правовий звичай – звичай, схвалений державою і виконання вимог якого забезпечується державним примусом.

Правовий статус особи – сукупність закріплених у законодавстві прав, свобод, обов'язків громадян і гарантій їх здійснення.

Правовідносини – специфічні суспільні відносини, учасники яких виступають як носії прав та обов'язків, установлених нормами права.

Правоздатність – передбачена нормами права здатність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Правомірна поведінка – суспільно - необхідна, бажана й допустима, під кутом зору інтересів громадянського суспільства, поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, що полягає у здійсненні норм права, гарантується та охороняється державою.

Правоохоронні органи – органи, які держава наділяє компетенцією охорони суспільних відносин, урегульованих правом.

Правопорушення – суспільне небезпечне, шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатної особи, за яке може бути накладене покарання чи стягнення.

Правопорядок – відповідність суспільних відносин приписам норм права.

Правосуб'єктність – здатність бути суб'єктом права (учасником правовідносин).

Працівник – фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі або організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю.

Предмет правового регулювання – певні суспільні відносини, які врегульовуються даною сукупністю правових норм (наприклад, відносини, пов'язані з власністю, з відносинами у сім'ї тощо).

Президентська республіка – республіка, в якій повноваження глави держави, а в деяких випадках – і глави уряду, належать президенту, який обирається непарламентським шляхом (а саме – громадянами держави) і формує уряд, що не несе відповідальності перед парламентом.

Проступки – правопорушення, які порушують приписи норм права, але не досягають рівня суспільної небезпеки, притаманної злочинам.

Релігійні норми – правила поведінки, які містяться у тих чи інших релігійних вченнях.

Республіка – форма державного правління, в якій вищі державні органи обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом влади.

Санкція – частина правової норми, в якій містяться вказівки на ті негативні наслідки, що наступають для суб'єкта у разі невиконання ним правил, визначених у диспозиції, або умов, встановлених у гіпотезі норми права.

Система права – внутрішня організація права, що полягає в єдності й поодженості правових приписів певної держави.

Систематизація законодавства – упорядкування чинного нормативно-правового матеріалу, об'єднання його в єдину внутрішньо узгоджену систему.

Сімейне законодавство – сукупність нормативно-правових актів, які регулюють особисті і пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають із шлюбу і належності до сім'ї.

Сімейне право – сукупність правових норм, які регулюють особисті й пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї.

Склад злочину – сукупність передбачених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, за якими суспільне небезпечне діяння визнається злочином.

Солідарна відповідальність – вид цивільно-правової відповідальності, за якої кредитор має право па свій розсуд вимагати від усіх або від кожного з боржників окремо повного або часткового виконання зобов'язання (наприклад, повернення боргу).

Соціальні норми – правила поведінки, які регулюють поведінку людей у суспільстві.

Спадщина – майно (в тому числі гроші, цінні папери) і сукупність майнових прав та обов'язків громадянина (спадкодавця), які після його смерті переходять до іншого суб'єкта (спадкоємця).

Співучасть – умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину.

Страйк – одночасна колективна відмова продовжувати роботу до задоволення вимог щодо виконання передбачених у законодавстві або в колективному договорі умов організації праці.

Суб'єкт правопорушення – суб'єкт, який вчинив правопорушення.

Суб'єкти правовідносин (суб'єкти права) – учасники (сторони) правовідносин, які пов'язані взаємними суб'єктивними правами і юридичними обов'язками.

Суб'єктивна сторона правопорушення – внутрішнє психологічне ставлення суб'єкта до вчиненого протиправного діяння та його наслідків.

Суб'єктивне право (право громадянина) – передбачена певною нормою права можливість суб'єкта поводити себе певним чином.

Субсидіарна відповідальність – вид цивільно-правової відповідальності іншої особи за зобов'язаннями основного боржника, який не може цілком або частково їх виконати.

Суспільство – це форма життєдіяльності людей, яка склалась історично і відокремилась від оточуючої людей природи.

Теократія – зосередження державної влади в руках духовенства або особисто глави церкви, що тягне за собою підвищення ролі релігійних норм у регулюванні суспільного та особистого життя, здійснення судочинства на основі релігійних догматів, перетворює державу на інструмент проведення політики в інтересах панівної церкви тощо.

Тиранія – влада, яка встановлюється і здійснюється шляхом відкритого, нічим не замаскованого насильства і жорстоко карає будь-яку незгоду і спроби протесту проти дій владних структур.

Тоталітаризм – антидемократичний державний режим, за якого фактично панує одна політична партія, яка зростається з державним апаратом, установлюються жорстка централізація в управлінні й партійно-державний контроль за всіма сферами суспільного життя.

Трудова дисципліна – необхідність додержання учасниками трудового процесу порядку й правил, закріплених у нормах права.

Трудовий договір – угода між працівником і власником (роботодавцем), за якою перший бере на себе зобов'язання виконувати роботу за певною спеціальністю, кваліфікацією або посадою, а другий зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати певні умови праці.

Трудове законодавство – сукупність правових норм, які регламентують суспільні відносини, що виникають при застосуванні праці найманих працівників у процесі виробничої діяльності.

Унітарна держава – єдина централізована держава, що не має у своєму складі державних утворень і територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, провінції тощо).

Цивільне законодавство – сукупність нормативно-правових актів, які регулюють майнові відносини, пов’язані з володінням, користуванням і розпорядженням матеріальними благами, а також деякі особисті стосунки, пов’язані з майновими (наприклад авторське право) та виключно особисті немайнові відносини, об’єктами яких можуть бути, наприклад, ім’я, честь, гідність.

Цивільно-правова відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка виникає у фізичної чи юридичної особи при невиконанні договірних зобов’язань або завданні майнової шкоди чи порушенні особистих немайнових прав (посягання на честь, гідність особи) і полягає у покладанні на винних обов’язку відшкодувати заподіяні потерпілим збитки.

Цивільно-правовий договір – угода двох чи більше осіб, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків. Цивільно-правові договори є найпоширенішим видом цивільно-правових угод.

Федерація – держава, до складу якої входять кілька державних утворень (суб’єктів федерації).

Фізичні особи – індивіди (громадяни України, особи без громадянства, іноземці та особи з подвійним громадянством), які наділені законом цивільною правоздатністю та дієздатністю.

Форма держави – комплексне поняття, яке характеризує державу щодо форми правління, форми державного устрою та державного режиму.

Форма державного правління – порядок організації вищих державних органів, що визначає їхню структуру, компетенцію та взаємодію.

Форма державного устрою – територіальний поділ держави, взаємовідносини її складових частин між собою і державою в цілому та відповідну організацію державних органів.

Функції держави – основні напрями діяльності держави, в яких дістають своє вираження її сутність та соціальне призначення.

Функції права – основні напрями впливу права на суспільні відносини.

Шлюб – юридичне оформлений добровільний, вільний і рівноправний союз чоловіка і жінки, який породжує їхні взаємні права й обов'язки, спрямовані на створення сім'ї, народження і виховання дітей.

Штраф – грошове стягнення, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні, кримінальні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених законами України.

Юридична відповідальність – закріплений у законі обов'язок правопорушника зазнати з боку держави певних санкцій за скоєне ним правопорушення.

Юридичний зміст правовідносин – зафіксовані в юридичних нормах, права та обов'язки учасників правовідносин.

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують настання юридичних наслідків у вигляді виникнення, зміни чи припинення правових відносин

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І., Баженов О. Л., Глушковецький А. Л., Лубчинський А. А., Семенюк-Прибатень А. В.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с.

2. Основи соціально-правових відносин в суспільстві: [навчально-методичний посібник] / Найчук А. В., Адамовський В. І. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2022. 192 с.

3. Основи правознавства : навчальний посібник/ Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. В. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 407 с.

4. Правознавство : навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей / [Колектив авторів] / За ред. Д. В. Каменського, В. О. Мирошниченка. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 288с.

5. Правознавство: навчальний посібник / за заг. ред. С. В. Петкова. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 360 с.

6. Правознавство: Підручник /За відп. ред. О.В. Дзери.10-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 848 с.

7. Правознавство: Навч. посіб. / С. В. Дрожжина, О. О. Одінцова, В. О. Кондратьєв та ін.; За ред. С. В. Дрожжиної. Київ: Знання, 2018. 350 с. (Вища освіта XXI століття).

8. Правознавство : навч. посіб. /В. М. Олуйко, Р. І. Кондратьєв, Р. О. Стефанчук та ін.; за ред. Р. І. Кондратьєва. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2018. 488 с.

9. Основи держави і права України: Підручник /За ред. проф. В. Л. Ортинського, проф. В. К. Грищука, М. А. Мацька. Київ : Знання, 2018. 583 с.

10. Пилипенко П. Д., Хома Н. М., Кельман М. С. та ін., Основи правознавства: Навчальний посібник. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Львів : «Магнолія 2006», 2018. 467с.

11. Семарак О. С., Семарак І. О. Основи правознавства : навч. посіб. Київ : Знання, 2018, 480 с. (Вища освіта XXI століття).

Додаткова

12. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 333 с.

13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2017. 776 с.

14. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ, 2019. 688 с.

15. Шляхтун П. П. Конституційне право України: Підручник. Київ : Освіта України, КНТ, 2018. 592 с.

16. Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у 2 т. /За заг. ред. Я. М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. І перероб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2016. Т. 1. Загальна частина. 696 с.

17. Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. І перероб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2011. Т. 2. Особлива частина. 520 с.

18. Дякович М. М. Сімейне право: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Правова єдність, 2009. 512 с.

19. Мироненко В. П. Сімейне право України: підручник. Київ, Правова єдність, 2008. 477с.

20. Сімейне право України : Підручник / В. І. Борисова, І. В. Жилінкова. Київ : «Юрінком Інтер», 2006. 264 с.

21. Сімейне право України: Навчальний посібник /За ред. Є. О. Харитоновна. Київ : Істина, 2018. 200 с.

22. Сімейні правовідносини. Законодавство. Позовні заяви. Київ, «Юрінком Інтер», 2016. 320 с.

23. Бойко М. Д. Трудове право України : навчальний посібник. Вид.2-ге доповн. і перероб., Київ : Атіка, 2018. 316 с.

24. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник. 5-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2018. 860 с. (Вища освіта XXI століття).

25. Болотіна Н. Б. Трудове право України : навч. посіб. Київ : Знання, 2018. 375 с.

26. Основи трудового права України: курс лекцій/ За ред. доктора юридичних наук, професора П. Д. Пилипенка. 4-те вид. виправ. і доп. Львів : Магнолія, 2018. 276 с.

27. Трудове право України: Академічний курс: підруч. для студ. Вищ. Навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; За ред. П. Д. Пилипенко. – 3-тє видання, перероб. і доп. Київ: Видавничий Дім «Ін. Юре», 2010. 536 с.

28. Щербина В. І. Трудове право України: підручник / За ред. В.С. Венедиктова. Київ: Істина, 2017. 384 с.

Рекомендовані джерела інформації

1. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/>

2. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://portal.rada.gov.ua/>

3. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України <http://www.kmu.gov.ua/>

4. Офіційний сайт РадИ національної безпеки і оборони України URL: <http://www.rainbow.gov.ua/>

5. Офіційний сайт Постійного представництва України при ООН. URL: <http://www.uamission.org/>

6. Офіційний сайт Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду (Держгірпромнагляду). URL: <http://www.dnopr.kiev.ua>

«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Формат 80x84/16 Ум. друк. арк. 2,84
Тираж ___ пр. Зам. № ___

Видавництво «_____»

Друк